

ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ РІВНЯ ТІНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Досліджуються методологічні підходи до оцінки рівня тінізації економіки України.

Ключові слова: *тіньова економіка, іллегальна економіка.*

Постановка проблеми. Тіньовий сектор економіки істотно впливає на всі соціально-економічні процеси в суспільстві. Неврахування тіньової економіки призводить до суттєвих помилок у визначенні макроекономічних показників, до неадекватної оцінки найважливіших процесів і тенденцій, а також до тактичних і стратегічних прорахунків при прийнятті відповідних рішень.

Стан дослідження. Відповідно до статті 7 Закону України «Про основи національної безпеки України», «тінізацію» національної економіки визнано однією із загроз національним інтересам і національній безпеці України в економічній сфері [1].

Аналізуючи історичний розвиток «тіньового» сектора в сучасних умовах, американський економіст Е. Фейг подає модель динаміки співвідношення зареєстрованого і незареєстрованого секторів економіки від натурального господарства до сучасної держави [2, с. 983].

3. Варналій типологізує складники нелегального ринку так: 1) нерегламентоване державою виробництво товарів і надання послуг («неформальна економіка»); 2) порушення у межах дозволеної економічної діяльності («підпільна економіка»); 3) заборонені види діяльності: рекет, корупція («незалежна економіка») [3, с. 11].

Підсумовуючи наведені підходи до вивчення «тіньової» економіки, виділимо три основні складники, які, на нашу думку, найточніше відображають її головні прояви: 1) неофіційний – діяльність домогосподарств, що виготовляють та споживають товари чи послуги власного виробництва для власних потреб; 2) кримінальний – виробництво та продаж заборонених товарів і послуг (наркотичні засоби, вибухові речовини, проституція); 3) іллегальний – незаконне виробництво та продаж легальних товарів без їх документального оформлення та/або реєстрації підприємств.

Мета дослідження. Трансформаційні процеси в соціальній, політичній та економічній сферах характеризуються активізацією тіньових проявів в економічній діяльності. Це ж стосується і перетворень,

що відбуваються в Україні. Розгортання тіньової діяльності на початку трансформаційної кризи слід розглядати як закономірне явище, пов'язане із руйнуванням старої інституційної системи, коли нові важелі економічного регулювання ще не сформовані.

Виклад основних положень. Від вибору методологічних підходів до розрахунку обсягів тіньової економіки залежить достовірність результатів: при оцінці обсягів тіньового сектора економіки України спостерігаються розбіжності від 30 до 60%, у тому числі, залежно від інституції, що здійснює цю оцінку.

Показники рівня тінізації економіки відрізняються в залежності від вибору методу оцінки (рис. 1).

Рис. 1. Підходи до оцінки рівня тінізації економіки [4, с. 91].

Зокрема, розрахунок рівня тінізації економіки за електричним методом передбачає порівняння приросту внутрішнього споживання електроенергії і приросту ВВП (що повинні, згідно припущення, співпадати). Якщо приріст внутрішнього споживання електроенергії перевищує приріст ВВП, то вважається, що електроенергія спрямовується на виробництво в тішовій економіці.

Цей метод є непрямим. Рівень тіньової економіки за цим методом розраховується за підсумками року ($T_{E_t(t_0)}$) шляхом порівняння рівня тіньової економіки в періоді, що аналізується, та базовому періоді і розраховується як:

$$T_{E_t(t_0)} = \frac{I_{E_t(t_0)} - I_{ВВП_t(t_0)}}{I_{ВВП_t(t_0)}} \times 100, \quad (1)$$

де $I_{E_t(t_0)}$ – індекс зміни внутрішнього споживання електроенергії в періоді, що аналізується, до базового періоду; $I_{ВВП_t(t_0)}$ – індекс зміни ВВП у періоді, що аналізується, до базового періоду; t – період, що аналізується; t_0 – базовий період, у якому індекс зміни внутрішнього споживання електроенергії ($I_{E_t(t_0)}$) та індекс зміни ВВП ($I_{ВВП_t(t_0)}$) дорівнюють 1 (базовий період – 1990 р.). Індекс зміни ВВП у періоді, що аналізується, до базового періоду ($I_{ВВП_t(t_0)}$) розраховується як:

$$I_{ВВП_t(t_0)} = \prod_{t=1990}^t \frac{I_{ВВП_t}}{I_{ВВП_{t-1}}}, \quad (2)$$

де $I_{ВВП_t}$ – індекс зміни ВВП у періоді, що аналізується; $I_{ВВП_{t-1}}$ – індекс зміни ВВП в аналогічному періоді попереднього року.

Починаючи з 1998 року, індекс зміни ВВП ($I_{ВВП_t}$) коригується на величину мінімального співвідношення індексу зміни витрат палива, теплоенергії та електроенергії на технологічні потреби ($I_{ПЕР}$) до індексу зміни ВВП ($I_{ВВП_t}$). Ця величина за період 1998–2006 рр. є константою (*const*) і дорівнює 0,912.

Індекс зміни ВВП у періоді, що аналізується ($I_{ВВП_{кор t}}$), коригується за формулою:

$$I_{ВВП_{кор t}} = I_{ВВП_t} \times const. \quad (3)$$

Рівень тіньової економіки за електричним методом у періоді, що аналізується (T_{Et}), з урахуванням розвитку науково-технічного прогресу розраховується за формулою:

$$T_{Et} = \frac{I_{E_t(t_0)} - (I_{ВВП_t(t_0)} + \Delta I_{кор t})}{I_{ВВП_t(t_0)}} \times 100, \quad (4)$$

де $I_{E_t(t_0)}$ – індекс зміни внутрішнього споживання електроенергії в періоді, що аналізується, до базового; $I_{ВВП_t(t_0)}$ – індекс зміни ВВП у періоді, що аналізується, до базового періоду; $\Delta I_{кор t}$ – різниця між скоригованим індексом зміни ВВП ($I_{ВВП_{кор t}}$) та індексом зміни витрат палива, теплоенергії та електроенергії на технологічні потреби ($I_{ПЕР_t}$), починаючи з 1998 р. до аналізованого періоду.

Індекс зміни внутрішнього споживання електроенергії у періоді, що аналізується, до базового періоду ($I_{E_t(t_0)}$) розраховується як:

$$I_{E_t(t0)} = \prod_{t=1990}^t \frac{E_{вн\ cн\ t}}{E_{вн\ cн\ t-1}}, \quad (5)$$

де $E_{вн\ cн\ t}$ – обсяг внутрішнього споживання електроенергії в аналізованому періоді (млрд кВт/год); $E_{вн\ cн\ t-1}$ – обсяг внутрішнього споживання електроенергії в аналогічному періоді попереднього року (млрд кВт/год). Розрахунок обсягів внутрішнього споживання електроенергії в періоді, що аналізується ($E_{вн\ cн\ t}$), здійснюється за такою формулою:

$$E_{вн\ cн\ t} = B_{E_t} + IM_{E_t} - E_{E_t} - E_{кнс\ t} - Bm_{E\ техн\ о\ t}, \quad (6)$$

де B_{E_t} – обсяг виробництва електроенергії в періоді, що аналізується (млрд кВт/год); IM_{E_t} – обсяг імпорту електроенергії в періоді, (млрд кВт/год); E_{E_t} – обсяг експорту електроенергії в періоді, що аналізується (млрд кВт/год); $E_{кнс\ t}$ – витрати електроенергії на комунально-побутове споживання в періоді, що аналізується (млрд кВт/год); $Bm_{E\ техн\ о\ t}$ – технологічні втрати електроенергії в періоді, що аналізується (млрд кВт/год).

Існують різні теоретичні підходи до моделювання поведінки суб'єктів іллегальної діяльності у формі ухилення від оподаткування у поєднанні з мінімізацією ними обсягів інвестиційної діяльності. Модель, побудована Ф. Ковеллом та Дж. Гордоном, передбачає розгляд трьох типів поведінки фірм: «чесної», «комбінованої» і поведінки «привидів». Припускається, що між обсягом нелегальних продажів і дисконтом готівкових коштів існує лінійна залежність:

$$x = 2 \frac{P - p}{\beta}, \quad (7)$$

$$\pi_d(1 + s) < 1, \quad (8)$$

де P – ціна продажу на легальному ринку; x – обсяг продажів на нелегальному ринку за ціною p , $p \leq P$; β – величина, обернена величині розміру попиту на готівкові кошти; π_d – вірогідність перевірки фірми, що здійснює легальні операції в обсязі, більшому від нуля; π_g – вірогідність перевірки фірми, що діє у нелегальному секторі; s – частка несплаченого податку; t – період діяльності.

Усі фірми намагаються бути нейтральними до ризику і орієнтованими на максимізацію прибутку:

$$(1-t)Px + \theta \left(P - \frac{1}{2} \beta x \right) x - cy \Rightarrow \max\{x, X\}, \quad (9)$$

$$s, t, x \geq 0, X \geq 0, x + X \leq y,$$

де y – виробничі потужності фірми, з функцією розподілу $F(y)$ на інтервалі (y_0, y^0) ; $C(y) = Cy$ – витрати виробництва, причому C – однакове значення для всіх фірм;

Для «чесних» фірм при обмеженні $x = 0, X > 0$ і припущенні, що $P(1-t) > c$, максимум прибутку (Π_h) досягається як:

$$\Pi_h = (1-t)Py - cy, \quad (10)$$

тобто оптимальний обсяг легального продажу дорівнює обсягу випуску $X = y$. Для «комбінованої» поведінки при обмеженнях $x > 0, X > 0$ максимум досягається як:

$$\pi_d = \pi_h + \frac{1}{2} \beta \theta_d \hat{x}_d^2, \quad (11)$$

де:

$$\hat{x}_d^2 = \frac{1 - \Pi_d(1+s)}{\beta \theta_d} tP, \quad (12)$$

$$\hat{X}_d = y - \hat{x}_d. \quad (13)$$

Прибуток фірм-«привидів» при обмеженнях $x > 0, X = 0$ досягає максимуму:

$$\Pi_g = \Pi_p + \left[1 - \pi_g(1+S) \right] tPy - \frac{1}{2} \beta y^2, \quad x_g = y. \quad (14)$$

За умови $\theta_d > (1-t)$, прибуток «комбінованих» фірм буде вищий, ніж прибуток «чесних» фірм $(\Pi_d > \Pi_h)$. Оскільки вірогідність перевірки фірм-«привидів» менша, ніж тих, що діють у легальному секторі $(\pi_g < \pi_d)$, можна стверджувати про вибір комбінованого типу поведінки фірмами з великими виробничими потужностями і вибір

поведінки «привида» невеликими фірмами. Це підтверджується діяльністю малого і середнього бізнесу в Україні.

Ймовірність покарання фірми-«привида» (π_g) збільшується зі зростанням нелегальних продажів: $\lim_{x \rightarrow \infty} \Pi_g(x) = 1$. За Є. Пановою [5, с. 13], оптимальні обсяги продажів фірмами-«привидами» при $\pi_d = \pi_g(x)$ менші від їх виробничих потужностей. Фірми з «чесним» і «комбінованим» підходом повністю використовують виробничі потужності, тому за обмежень виробничих потужностей для збільшення обсягів виробництва, вони мотивовані на інвестиційну діяльність.

Для фірм-«привидів», які повністю використовують виробничі потужності, це обмеження не завжди виконується, і вони можуть не інвестувати у виробництво. Припущення про існування таких фірм-«привидів» можна використовувати в окремих сферах діяльності (фінансово-конвертаційні центри; фінансові «піраміди»; разові чи періодичні торговельні операції; сфера послуг тощо) і розмірах (малі підприємства, ФОП). Частіше практикується комбінована поведінка (легальна+нелегальна діяльність) через ухиляння від сплати податків [3, с. 46].

Монетарний метод зарубіжного дослідника проблем «тіньової» економіки Е. Фейга [6, с. 218] базується на рівнянні Фішера:

$$MV = PT, \quad (15)$$

де M – обсяг готівкових грошей в обігу; V – швидкість обігу грошей; P – рівень цін; T – сукупний обсяг оборудок.

Швидкість грошового обігу враховується (за припущення, що грошовий обіг обслуговує офіційний і нелегальний сектор економіки) при визначенні відхилення фактичного і офіційного рівнів ВВП.

Монетарні методи засновані на припущенні, що «тіньова» економіка обслуговується переважно готівковими коштами, оскільки платіжні документи можуть бути виявлені і використані для доведення злочину правоохоронними органами. В основу методу покладені такі припущення: 1) в іллегальній економіці використовуються в основному готівкові розрахунки; 2) швидкість обертання грошей приблизно однакова в іллегальній та офіційній економіці; 3) у легальному секторі протягом певного часу співвідношення між кількістю банкнот у населення і сумою вкладів населення у банках є постійним; 4) існував період, коли «тіньова» економіка була відсутня або її частка була незначною. До різновидів цього методу відносять аналіз обсягу грошових операцій; аналіз попиту на готівку; економетричні методи;

метод Гутмана; метод Фейга та ін. Розмір і динаміка іллегального сектора можуть оцінюватися за допомогою спостереження за обсягом грошової маси, яка емітується центральним банком. У процесі дослідження застосовуються кореляційно-регресійні моделі частки готівки (M) у сукупній грошовій масі (залежна змінна):

$$M = a_0 + a_1x_1 + a_2x_2 + a_3x_3 + a_4x_4 + a_5x_5 + a_6x_6 + a_7x_7 + a_8x_8 \dots a_nx_n, \quad (16)$$

де x_1 – податки у розрахунку на одну особу (тис. грн); x_2 – грошові доходи на одну особу (тис. грн); X_3 – процентні ставки за валютними кредитами; X_4 – процентні ставки за валютними депозитами; X_5 – процентні ставки за всіма видами кредитів; X_6 – процентні ставки за всіма видами депозитів; X_7 – процентні ставки за гривневими кредитами; X_8 – процентні ставки за гривневими депозитами, X_n – інші чинники.

Розрахунок рівня тінізації економіки за методом Фейга та іншими монетарними підходами, що, на нашу думку, є одними з найдостовірніших, подано на рис. 2.

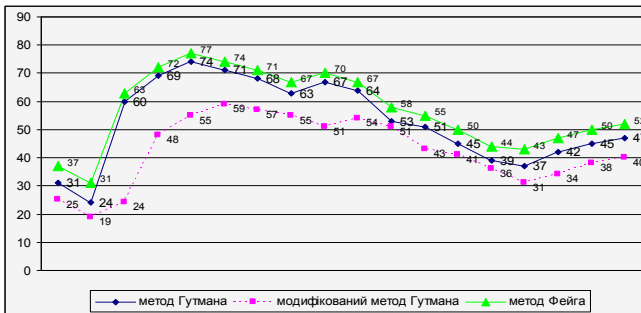

Рис. 2. Рівень тінізації економіки України, розрахований за монетарними методами, % (1993–2010 рр.)

Згідно монетарних підходів «тіньова» економічна діяльність є сукупністю неврахованих факторів, а її розмір у зміні частки готівкових коштів розраховується за формулою: $(1-R^2)$, де R^2 – скоригований коефіцієнт детермінації. Такий підхід є сумнівним, оскільки динаміка показників залежить від інших процесів (зокрема, від інфляції). Більш достовірним вважається співставлення темпів росту грошової маси та обсягу векселів на пред'явника з ВВП. Інший варіант методу аналізу попиту на гроші передбачає врахування обсягу валютних готівкових коштів:

$$\ln(C/M2)_t = a_0 + a_1 \ln(1+TW)t + a_2 \ln(WS/Y)t + a_3 \ln R_t + a_4 \ln(Y/N) + \mu t, \quad (17)$$

де $(C/M2)$ – відношення готівкових коштів в обігу до обсягу грошового агрегату $M2$; TW – середньозважена ставка оподаткування; WS/Y – частка заробітної плати за основним місцем роботи та за сумісництвом у національному доході; R_t – процентна ставка по депозитах; Y/N – ВВП на одну особу; μt – фіктивна змінна.

Для іллегальної економіки знак при коефіцієнтах незалежних змінних a_1, a_2, a_4 – «плюс», a_3 – «мінус». Для оцінки обсягу іллегального сектора потрібно провести оцінку залежної змінної «Обсяг готівкових коштів в обігу» з урахуванням відповідних змінних та здійснити таку ж процедуру за умови нульової ставки оподаткування [7, с. 148]. Різниця становитиме обсяг ілєгалізації, а при множенні на швидкість обігу грошей отримусмо номінальний агрегований показник ілєгалного сектора (18–25).

$$Y_u = \frac{1}{\beta} Y_r \frac{(k_t + 1)(C - k_r D)}{(k_t + 1)(k_u D - C)}, \quad (18)$$

$$C = C_Y + C_u, \quad (19)$$

$$D = D_r + D_u, \quad (20)$$

$$k_Y = C_r / D_Y, \quad (21)$$

$$k_u = C_u / D_u, \quad (22)$$

$$V_Y = Y_Y / (C_Y + D_Y), \quad (23)$$

$$V_u = Y_u / (C_u + D_u), \quad (24)$$

$$\beta = V_r / V_u, \quad (25)$$

де C – сума національної та іноземної валюти в готівковому обігу; D – попит на депозити в національній та іноземній валюті; Y – рівень доходу; r – офіційний сектор економіка; u – ілєгалний сектор [3, с. 74].

Б. Мізюк, В. Шевчук [8, с. 82–84] аналізують наслідки впливу зовнішнього державного боргу на економічні показники за допомогою балансу заощаджень – інвестицій. Негативний ефект від зовнішніх запозичень полягає у тому, що короткочасний експансійний вплив може істотно відрізнятись від довгострокового – реструкційного (26). Пояснити тезу можна за допомогою балансу заощаджень-інвестицій:

$$Sd_t(Y, g, r, M/J) - I_t(r) = CA_t(EP^*/P, Y, Y^*), \quad (26)$$

де S_d – внутрішні заощадження; I – приватні інвестиції; CA – сальдо поточного рахунку; g – дефіцит бюджету; r – процентна ставка; M – грошова маса; Y і Y^* , P і P^* – відповідно дохід і рівень цін у даній країні та за кордоном, J – загальний рівень цін ($J = P^{1-b} (E \cdot P^*)^b$); E – номінальний обмінний курс.

Внутрішні заощадження S_d збільшуються при зростанні доходу Y та процентної ставки r , зменшуються при збільшенні дефіциту бюджету g та обсягів реальної грошової маси I/J . Залежність приватних інвестицій I від реальної процентної ставки r є обернено пропорційною. Сальдо поточного рахунку CA визначається прямою залежністю від реального обмінного курсу EP^*/P і доходу Y та оберненою – від доходу торговельних партнерів Y^* .

Зовнішні запозичення $S_f = I - S_d$ дають можливість подолати нестачу інвестицій або вирівняти платіжний баланс при погіршенні умов торгівлі або зменшення внутрішніх заощаджень.

Ретроспективні значення зовнішнього боргу D_{t-1} і від'ємного сальдо поточного рахунку CA_{t-1} перешкоджають збільшенню зовнішніх запозичень:

$$S_f = f(r - r^*, D_{t-1}, C), \quad (27)$$

де r^* – світова процентна ставка (її підвищення зменшує зовнішні запозичення).

Початкова рівновага знаходиться в т.А. Зовнішні запозичення S_{f0} стимулюють зростання приватних інвестицій ($I_0 \rightarrow I_1$) через зниження процентної ставки ($r_0 \rightarrow r_1$). При цьому дещо зменшуються внутрішні заощадження ($S_0 \rightarrow S_1$) та погіршується сальдо поточного рахунку $CA = I_1 - S_1$ (рис. 3).

Така ситуація вважається самодостатньою, якщо в майбутньому збільшуються внутрішні заощадження, забезпечуючи рівнодійний приплив іноземного капіталу та коштів обслуговування зовнішнього боргу на рівні інвестицій I_1 (т. В). Обслуговування зовнішнього боргу обмежує чисті зовнішні запозичення ($S_{f0} \rightarrow S_{f1}$), покращується сальдо поточного рахунку, але з підвищенням процентної ставки ($r_1 \rightarrow r_2$) та зменшенням інвестицій ($I_1 \rightarrow I_2$). Якщо ж обслуговування зовнішнього боргу збільшує дефіцит бюджету або пропозицію грошової маси, то наступне зменшення внутрішніх заощаджень ($S_{d0} \rightarrow S_{d1}$) перешкоджає поліпшенню сальдо поточного рахунку, попри підвищення процентної ставки ($r_1 \rightarrow r_3$).

Зовнішні запозичення у балансі заощаджень-інвестицій наведено на рис. 3.

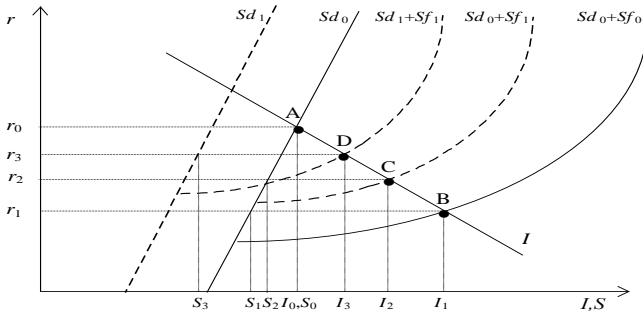

Рис. 3. Зовнішні запозичення у балансі заощаджень-інвестицій
За: [8, с. 85].

Статистика кількості злочинів, скоєних у фінансовій системі, демонструвала скорочення на початку XXI ст., проте залишалася значною. Офіційна статистика свідчить про зростання економічної злочинності.

Динаміка кількості злочинів, виявлених у фінансово-кредитній системі України у 1998–2002 рр.

Показники	Роки				
	1998	1999	2000	2001	2002
Кількість зареєстрованих злочинів, учинених у фінансово-кредитній системі	8539	9881	8959	7865	13407 (з урахуванням злочинів, викритих у бюджетній сфері)
з них у банківській сфері, в тому числі у банках	6312 н.д.	6667 н.д.	4124 н.д.	3404 657	3091 877
Кількість злочинів, учинених організованими злочинними угрупованнями: у фінансово-кредитній системі, з них у банківській сфері	750 630	535 453	541 332	304 164	– 135

Складено за: [9].

Висновки. Зважаючи на загрозливі масштаби тіньової економіки в Україні та проникнення її у всі сфери суспільного життя, на державному рівні необхідно приділити значну увагу боротьбі з цим явищем та вжити відповідних заходів з її мінімізації. Серед першочергових заходів повинні стати: запровадження податкових стимулів до

нагромадження та інвестування коштів в інноваційний сектор, впровадження теоретичних розробок з виявлення напівлегальних фінансово-промислових угруповань та ліквідації виявлених схем ілlegalізації капіталу, реальне спрощення погоджувальних і дозвільних процедур для підприємницької діяльності. Пріоритетність запровадження таких заходів дасть змогу зменшити рівень тінізації економіки загалом та фінансового сектора, зокрема.

---

1. Про основи національної безпеки України: Закон України // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – № 964-IV.

2. Feige E. Defining and Estimating Underground and Informal Economies: The New Institutional Economics Approach / E. Feige // World Development. – 1990. – Vol. 18(7). – P. 981–1002. (P. 983–985).

3. Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації / за ред. З.С. Варналія. – К.: НISД, 2006. – 576 с.

4. Наконечна Н.В. Фінансовий контролінг в системі зміцнення економічної безпеки держави: монографія / Н.В. Наконечна; за ред. М. Флейчук. – Львів: Ліга-Прес, 2012. – 260 с.

5. Панова Е.И. Теневой сектор и экономический рост / Е.И. Панова // Препринт. BSP/98/004. – М.: Российская эконом. школа, 1998. – 17 с. – С. 13–14.

6. Feig E. How Big is the Irregular Economy? / E. Feig // Challenge. – 1979. – № 6. – P. 214–235.

7. Флейчук М. Легалізація економіки та протидія корупції у системі економічної безпеки: теоретичні основи та стратегічні пріоритети в умовах глобалізації / М. Флейчук. – Львів: Ахілл, 2008. – 660 с.

8. Шевчук В. Платіжний баланс і макроекономічна рівновага в трансформаційних економіках: досвід України / В. Шевчук. – Львів: Каменяр, 2001. – 495 с.

9. Доля Л.М. Стан боротьби зі злочинністю у банківській системі України: шляхи нейтралізації та протидії / Л.М. Доля // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2003. – № 8. – С. 67.

Наконечная Н.В., Возняк И.В. Подходы к оценке уровня тенизации экономики Украины.

Исследуются методологические подходы к оценке уровня тенизации экономики Украины.

Ключевые слова: теневая экономика, илlegalьна экономика.

Nakonechna N.V., Wozniak I.V. Approaches to assessment of the level of shadow economy of Ukraine.

The methodological approaches to assessment of the level of shadow economy of Ukraine.

Key words: shadow economy, i llegal economy.

Стаття надійшла 15 листопада 2012 р.